

Posudek disertační práce Ladislava Koreně „Truth and Meaning: The Dialectics of Theory and Practice“

Práce mgr. Ladislava Koreně má jako ústřední téma Tarského definici pravdy a s ní spjatou sémantickou koncepcí pravdivosti, která je základem moderní logiky a sémantiky a v jisté interpretaci i prvním kvalitativně odlišným krokem, který současná logika udělala od doby jejích zakladatelů, Frega a Russella, a také krokem, který ji přenesl přes přechodové, syntaktizující fáze, jak je reprezentuje především Hilbert a Carnap. Samozřejmost, s níž je Tarského definice vnímána v současném logickém kánonu, ovšem ostře kontrastuje s tím, jaká je její původní podoba v Tarského slavném článku *O pojmu pravdy*, a, což souvisí, i s její pozicí v tehdejší debatě základů logiky a matematiky. Předložená práce se věnuje jak těmto historicko-pojmovým aspektům, tak diskusím Tarského definice v další, převážně filosofické literatuře, reprezentované jmény W. V. O. Quina, S. Kripkeho, D. Davidsona, H. Putnama, H. Fielda a dalšími, a to nikoli přehledovým, ale systematickým způsobem. Orientuje se přitom na několik základních problémů, které by si měl „uživatel“ Tarského rozlišení vyřešit a k nimž patří mj. otázka absolutního a relativního pojetí pravdivosti, její případný redundantní a deflační charakter, její vztah k metamatematickým disciplínám jako jsou teorie modelů a důkazů, její modální charakter apod.

Na práci zaujme hned od počátku nepopiratelný nadhled, s nímž je psána, kombinovaný s něčím, co bych nazval robustní exegetickou jistotou. Ta je dána jednak autorovou rozsáhlou znalostí relevantní literatury, jednak zevrubným promyšlením probíraných témat ze všech možných stran. Ačkoli je tedy předložená práce velmi obsáhlá a může sloužit i jako užitečná referenční příručka k existující literatuře, netrpí nešvary mnohých prací, které uvádí řadu textů a názorů jenom pro forma; cizí názory jsou reprodukovány zásadně jen potud, hrají-li nějakou roli v řešení úkolů, které si autor stanovil úvodem. Dovoluje mu to podrobně probrat problémy, které obvyklí komentátoři či „uživatelé“ Tarského rozlišení ponechávají nepovšimnuty, z nichž osobně oceňuji zejména:

- (1) upozornění na a rozsáhlou diskusi toho, proč a v jakém smyslu Tarského raná práce nemá v podstatě nic společného s dnes rozšířenou modelově-teoretickou (a tedy relativní) koncepcí pravdivosti, jak je standardně využívána v matematické, ale i elementární formální logice (zde působí zvláště ilustrativně Hodgesův citát na s. 125),
- (2) analogický postřeh v oblasti Tarského definice vyplývání z neméně slavného článku *O pojmu logického vyplývání* z roku 1936, kdy běžně uváděný příklad ω -pravidla

$$A(1), A(2), \dots / (\forall x)A(x)$$

jako něčeho, co je sémanticky platné, ale z daných premis nelze dokázat závěr, v obvyklém modelově-teoretickém čtení nefunguje, tj. jako motivace potřeby zavedení rozdílu mezi syntaktickým pojmem dokaza-

telnosti a sémantickým pojmem vyplývání tento příklad selhává; více k tomu autorova diskuse na s. 135 nn;

- (3) diskusi (viz oddíl v oddílu 6.4) modální kritiky bikondicionálů

„sníh je bílý“ je pravda tehdy a jen tehdy, když je sníh bílý,
upozorňující na to, že ve formalistních koncepcích pravdy, které chápou sémantické vlastnosti jako něco, co k syntaxi (výrazům jazyka) přistupuje až dodatečně a náhodně (je na ně namazáno jako máslo na chleba), vypadá daná ekvivalence spíš jako empirické tvrzení než jako definice, neboť se zdá, že by by klidně mohlo platit i že

„sníh je bílý“ je pravda tehdy a jen tehdy, když je zajíc chlupatý,

kdyby totiž slovo „sníh“ znamenalo zajíce a slovo „bílý“ chlupatost.

K některým z těchto bodů se ještě stručně vrátím. Kromě nesporných filosofických kvalit je práce psána mimořádně čtivou a (z pohledu nerodilého mluvčího) srozumitelnou angličtinou, s minimem překlepů a chyb. Ty se jen občas vyskytují v německých slovech a frázích (viz třeba s. 8, kde je užito malé písmeno v názvu Tarského knihy z roku 1936, totéž na s. 39 „es is nicht der fall“, s. 40 a následující „liebes“ místo „liebt“, s. 45 „is eine Frau“, s. 66 „entscheidungsdefinite“ místo „entscheidungsdefinit“, s. 112 „Sätz an sich“ místo „Satz an sich“, resp. „Sätze an sich“ atd.), což ale nijak neohrožuje srozumitelnost textu. Z drobnějších nepřesností formálního charakteru — aniž bych je ovšem úhrně nějak podrobně kontroloval či sledoval — jsem si všimnul jen výpadku závorek v definici formule na s. 115 (jsou-li A , B formule, je i $A \wedge B$, atd.). Na přelomu stran 63 a 64 se tvrdí, že se na každou rekurzivně axiomatizovatelnou teorii obsahující Robinsonovu aritmetiku vztahují oba Gödelovy teorémy, k aplikaci druhého je ovšem zapotřebí aritmetika s indukcí, tj. prototypicky aritmetika Peanova.

□

S ohledem na vysokou filosofickou a didaktickou úroveň práce k ní nemám žádné závažné připomínky, možná jen drobné nejasnosti, které by mohly být vysvětleny v rámci obhajoby. Zmíním jenom dvě:

- (a) Na s. 40 zmiňuje autor, že s ohledem na existenci nepojmenovaných objektů musí být pravdivost kvantifikované věty zavedena přes valuace proměnných, což je rys, který považuje Tarski za jeden (ne-li jediný) z těch, jímž se jeho definice liší od té Bolzanovy; s ohledem na nevyjasněný vztah předmětu a jeho pojmenování (reprezentace) mi ale právě tento aspekt Tarského pojednání přijde jako nejslabší element — máme-li tedy jeho pojednání chápat jako příspěvek k otázkám sémantiky (formalizovaného, leč interpretovaného jazyka); u jazyka formálního je věc samozřejmě trochu jiná, protože jeho existence je založena právě na možnosti

různé interpretace, a tedy i variujícího oboru diskurzu, v případě interpretovaných jazyků bych ale očekával, že tento diskurz bude určen právě uvažovanými jmény a ničím jiným; tento problém se podle mě projevuje i v mé druhé nejasnosti, týkající se výše zmíněného bodu (2).

- (b) Autor na s. 135 zmiňuje Etchemendyho kritiku Tarského konceptu vyplývání, resp. příkladu ω -pravidla, které má být sémanticky platné (závěr vyplývá z premis), ale deduktivně neplatné (případně nepoužitelné); Etchemendy správně zdůrazňuje, že z hlediska formální aritmetiky, v níž je pravidlo aplikováno, se nejedná *ani* o sémanticky platné pravidlo, právě proto, že zde není fixní obor diskurzu, v němž by číslovky 1, 2, 3, ... vymezovaly to, co vymezovat mají a nic jiného, ale jsou zde připuštěny i jiné, tzv. nestandardní interpretace; autor podotýká, že Etchemendy interpretuje Tarského tak, že má na mysli prvořádové jazyky, a souhlasně cituje Gomes-Torrenteho, jenž si myslí a dokládá, že má Tarski na mysli systémy vyšších řádů; to vše je docela dobře možné, nicméně příklad je často — a to i samotným Tarskim v uvedeném článku — uváděn v souvislosti Gödelových vět, které mají podpořit právě onu syntaktickou nedostatečnost ω -pravidla v kontextu prvořádových jazyků; možná by tedy stálo vysvětlit, jak a zda lze tyto dvě skutečnosti usmířit.

Toto jsou ale spíše dotazy nežli námítky. Jelikož práce má našlápnuto na to být základem samostatné zahraniční studie na dané téma, která — jak autor v úvodu sám poznamenává — dosud v plném rozsahu vlastně neexistuje, tj. jistě najde svého vydavatele i čtenáře, možná bych v závěru čistě pro úplnost zmínil ještě několik aspektů, které jsem v práci — s ohledem na její relativně sevřený a kompaktní charakter — sice přímo nepostrádal, myslím ale, že by jejich zohlednění učinilo text přístupnější většímu okruhu čtenářů.

Název práce (pravda a význam) je zvolen podstatně obecněji, než jsou cíle, které pak konkrétně řeší. Toto konkrétní zaměření je jistě dobré a pro disertační práci nejspíš i žádoucí, text se pak ale často stáčí k relativně specifickým technickým otázkám a interním diskusím několika filosofů, aniž by se vždy zcela čitelně vrátil zpět k základním otázkám povahy a možnosti definice pravdy, jimž ony technicality měly původně sloužit. Autor přitom tyto obecně filosofické ohledy neztrácí ze zřetele a neopomíná k nim často přidat i širší motivační či historický a pojmový kontext, činí tak ale na relativně malém prostoru a možná by stálo za to některé z těchto obecnějších ohledů dále rozvést, protože — zdá se mi — v mnoha z nich je řešení problémů, které si s Tarského koncepcí spojujeme, anticipováno v podstatně atraktivnější a pregnantnější formě nežli v uvedených technických rozkladech. To samozřejmě nemůže nahradit analytickou práci, kterou autor s mimořádnou pečlivostí a myšlenkovou poctivostí provádí na daných místech textu, možná je ale učiní přístupnější, zvláště když text tyto širší ambice a nepochybně i potenciál má.

Z mého hlediska se zejména jedná o dlouhotrvající historickou diskusi korespondenčního pojetí pojmu pravdy a otázek možnosti, resp. nemožnosti jeho vymezení, počínaje Aristotelem přes Kanta až po naši dobu. S tím souvisí i různé definice pragmatické a performační, jako je třeba ta Fregova, jak ji autor

zmiňuje na s. 200, která neříká, jako tamtéž zmíněná redundanční koncepce Ramseyho, že

to, že je A pravda, neznamena nic víc, než A

ale, že

tvrdit, že je A pravda, neznamena více, než tvrdit A.

Tyto koncepce totiž obsahují základní postřeh, že význam a další sémantické pojmy nemají smysl mimo kontext užití výrazů, jak ho později proslavil Wittgenstein. V jeho filosofii se pak např. výše uvedená otázka modální povahy Tarského bikondicionálu objevuje v tezi, že vztah věty a světa (výrazu a významu) je interní, což znamená, že ho nelze explicitně tvrdit po vzoru běžných tvrzení, právě pod hrozbou různých antinomií a nezamýšlených vět zmíněných v bodu (3) úvodní části posudku. Je totiž možné, že Tarského problémy jsou skutečně pouze problémy formalizovaných jazyků a definic, které lze pro ně podat, které v nějakém — možná dosti zásadním smyslu — jenom parazitují na problémech pravdivosti v jazycích přirozených, k nimž ovšem patří i jazyky věd jako je aritmetika, mají-li totiž — na rozdíl třeba od kalkulu tříd — nějaké místo v naší běžné jazykové praxi. Tarského, Carnapovy, Quinovy, ale i Kripkeho a Davidsonovy problémy se takto mohou ukázat jako problémy spjaté s jejich scientistickými sklony, v důsledku čehož nebudou mít žádný dopad ani závaznost pro někoho, kdo scientistou není. V této souvislosti by možná stálo za to nějak zevrubněji posoudit i autorem stručně zmíněný Davidsonův sémantický projekt, který si vzal za cíl analyzovat různé oblasti přirozeného jazyka právě na podkladu Tarského definice, a to jak co do vlastního provedení, tak co do posouzení úspěchů, kterých od doby svého vyhlášení dosáhl.

□

Disertační práce mgr. Ladislava Koreně je bezesporu mimořádných příspěvkem ke zvolené oblasti výzkumu a splňuje vrchovatě všechny podmínky na takovouto práci kladené, proto ji *doporučuji k obhajobě*.

V Praze dne 10. července 2011

Doc. PhDr. Vojtěch Kolman, Ph.D.